

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ, СПРЯМОВАНІ НА РОЗВИТОК ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ СТУДЕНТІВ

У статті розглядаються характерні особливості розвитку творчих здібностей як елементи складної інтегральної особистісно-діяльницької характеристики людини, завдяки яким відбувається здійснення особистістю творчої діяльності й досягнення високого рівня розвитку.

Ключові слова: творчі здібності, творча особистість.

В статье рассматриваются характерные особенности развития творческих способностей как элементы сложной интеграционной личностно-деятельной характеристики человека, благодаря которым личностью осуществляется творческая деятельность и достигается высокий уровень развития.

Ключевые слова: творческие способности, творческая личность.

In the article examined main features of creative capabilities, as one of making elements of difficult integration personality-active description of man due to which, personality is carry out creative activity and the high level of development is arrived at.

Keywords: creative capabilities, creative personality.

Постановка проблеми. Зміна політичної свідомості суспільства, перебудова системи зовнішньоекономічної діяльності підприємств, підвищують попит на висококваліфікованих фахівців з розвиненим творчим потенціалом. Ця потреба є на сучасному етапі однією з актуальних про-

блем політичної, економічної, суспільної, соціальної і духовної сфер суспільства.

В умовах сучасних глобальних перетворень людина не має права на пасивність. Вона мусить стати активною у своїх діях, самовдосконаленні і творчості. Усі вищі досягнення людини пов'язують з розвитком її особистісного творчого потенціалу.

Накопичений найбагатший освітній і виховний досвід, спрямований на розвиток творчого потенціалу студентів і їх саморозвиток, є особливо актуальним з позиції сучасних проблем знань у сфері гуманітарних дисциплін у сучасній вищій школі.

Існує проблема недостатнього науково-педагогічного осмислення на сучасному рівні, умов розвитку творчих здібностей, творчого мислення, творчої мотивації, що забезпечують розвиток творчого потенціалу студентів на факультативних заняттях з гуманітарного циклу.

В даній статті розглядаються характерні особливості розвитку творчих здібностей, як одні з складових елементів складної інтегральної особистісно-діяльничої характеристики людини, що мають вплив на творчу діяльність індивідуума (особистості), на розвиток її творчого потенціалу.

Аналіз досліджень та публікацій. Базовими для розробки досліджуваної проблеми з розвитку творчої особистості, творчих здібностей, творчого мислення є роботи: В. І. Андрєєва, В. С. Біблера, О. Г. Богданової, Д. Б. Богоявленської, В. М. Вергасова, Дж. Гілфорд, А. В. Жуганова, Г. Е. Журавльова, В. І. Загвязинського, В. П. Зелєєвої, І. Я. Лернер, А. Н. Лук, Н. П. Миловзорової, Г. Нойнера, Н. П. Обухова, К. К. Платонова, Е. Я. Пономарйова, Ф. Л. Ратнер, Б. М. Теплова та ін. Із загальнотеоретичних засад для вивчення проблеми здібностей велике значення мали роботи О. О. Бодальова, В. А. Крутецького, Н. С. Лейтеса, О. О. Леонтьєва, В. М. Мясішева, К. К. Платонова, О. В. Пономарьова, Ю. О. Самарина, Б. М. Теплова, С. Л. Рубінштейна та ін.

Метою даної статті є розгляд характерних особливостей розвитку творчих здібностей, як одних з складових елементів складної інтегральної особистісно-діяльничої характеристики людини завдяки яким відбувається здійснення особистістю творчої діяльності й досягнення нею високого рівня розвитку.

У психолого-педагогічних дослідженнях існують різні визначення поняття «здібності», розглядається їх структура, даються різні класифікації. Але предметом нашого дослідження є творчі здібності студентів, які допомагають їм створювати й реалізовувати свої творчі задуми.

До поняття «творчі здібності» різні автори підходять неоднозначно. Так, В. П. Зелєєва визначає творчі здібності як здатність до нестереотипного, нестандартного бачення проблеми, і нестандартних, нестереотипні форм її вираження. Творчі здібності, на її думку, є необхідною ланкою у регуляції взаємодії особистості й культурного контексту, а також самого акту пізнання [(см 3)].

Ряд авторів (Ш. О. Амонашвілі, В. Ф. Шаталов, С. Н. Лисенкова) у творчих здібностях бачать продукт саморуху самостійного вирішення завдань і питань, самостійного розкриття закономірностей і зв'язків між предметами і явищами, продукт роботи мозку на шляху від відкриття істин, усім відомих, до відкриття істин, відомих небагатьом. Це той продукт розвитку, розвитку вільного, при якому інтерес захоплення і пристрасть – головні рушійні сили [9, с. 288].

Л.І. Коханович вважає, що реалізація потенційних можливостей особистості тісним чином пов'язана з її творчими здібностями, які представляють категорію психологічної науки й характеризуються як психологічні особливості людини, від яких залежить здобуття знань, певних навичок і умінь. Творчі здібності людини, як вважає автор, її обдарованість, здібності, що властиві для будь-якої людини, створюють лише можливість для виникнення і розвитку творчого процесу. Завдання особистості, колективу, суспільства розкрити їх і розвивати. Суть же творчого процесу однакова для всіх, різні лише об'єкт творчості (матеріальний та ідеальний), масштаби досягнень, їх соціальна значущість [4, с. 8–9].

Р. С. Немов стверджує, що творчі здібності – це такі здібності, які визначають створення предметів матеріальної й духовної культури, виробництво нових ідей, відкриттів і винаходів, словом – індивідуальна творчість у різних областях людської діяльності [8, с. 377].

Ю. О. Самарин творчі здібності ототожнює з талантом і розуміє їх як творче застосування наявних знань і навичок, створення на їх основі чогось принципово нового, оригінального [13, с. 18-19].

Б. М. Теплов характеризує проблему здібностей як якісне, а не кількісне явище. Він пише: «.. Центральним завданням психології обдарованості є зовсім не розподіл людей за висотою їх обдарованості, а встановлення способів наукового аналізу якісних особливостей обдарованості й здібностей. Основне питання повинне полягати не в тому, наскільки обдарована або здібна ця людина, а в тому, яка обдарованість і які здібності цієї людини» [15, с. 53].

Існують й інші точки зору на визначення творчих здібностей людини. Найбільш прийнятним ми вважаємо твердження В. І. Андрєєва про те, що творчі здібності особистості учня (студента) – це синтез властивостей і особливостей особистості, що характеризують міру їх відповідності вимогам певного виду навчально-творчої діяльності й обумовлюють рівень її результативності [1, с. 67].

Творчі здібності разом із творчим процесом і творчою особистістю є складовими творчості, і тому, розвиваючи їх, ми тим самим сприяємо творчому ставленню студентів до дійсності. Саме такого ставлення, з точки зору Т. В. Шуртакової, вимагає від них саме життя, їх пізнавальна діяльність, адже тільки на основі постійного поглибленого пізнання дійсності й

можливе здійснення людиною її перетворення у своїх особистих і громадських інтересах [16, с. 97].

Ф. Л. Ратнер у своєму дослідженні із цього приводу пише: «Персистентною системою освіти сьогодні стоїть складне завдання – виховати особистість. Основним завданням є розвиток індивідуальних особово-творчих здібностей учнів. Здібностей не до репродуктивної, а до самостійно осмисленої і творчо формованої поведінки. Саме творчі здібності характеризують особистість людини. Таким чином, поняття «особистість» і «творчість» пов'язані нерозривно і значною мірою визначають один одного» [11, с. 51].

Для того, щоб зрозуміти які саме творчі здібності розвивати у студентів на факультативних заняттях, ми повинні чітко уявляти собі, що таке творча особистість і які якостями вона володіє.

Виходячи з усього різноманіття визначень творчої особистості, можна зробити висновок про те, що творча особистість – це особистість неординарна, що має свій світогляд, переконання, потреби, інтереси, мотиви діяльності, особистість, яка прагне завжди пізнати щось нове та втілити це в активній творчій діяльності.

Які ж якості повинна мати творча особистість? На сьогодні виявлено велику кількість різноманітних якостей і здібностей, що мають відношення до творчої діяльності індивідуума (особистості). Так, Г. Шенке виділяє п'ять основних якостей особистості, які утворюють креативність: 1) оригінальність; 2) здатність самому розпізнавати проблеми і ставити питання; 3) флексибельність (гнучкість); 4) багатство ідей; 5) здатність до ретельної та детальної обробки проблем [19, с. 159].

Я. Л. Пономарьов ділить ці якості на чотири групи: 1) перцептивні (незвичайна напруженість уваги, величезна вразливість, сприйнятливості); 2) інтелектуальні (інтуїція, вигадка, дар передбачення, об'єм знань); 3) характерологічні (ухилення від шаблону, оригінальність, ініціативність, завзятість, висока самоорганізація, колосальна працездатність); 4) мотиваційні (знайдення задоволення не стільки в досягненні мети творчості, скільки в самому процесі, непереборне прагнення до творчої діяльності) [10, с. 222].

К. Тейлор, характеризуючи творчу особистість з точки зору володіння тими або іншими здібностями, до творчої діяльності відносить наступну: прагнення до цікавої роботи, незалежне й самостійне мислення, схильність до ризику, допитливість, чутливість до виявлення проблем, оригінальність, фантазія, гнучкість, винахідливість, схильність до нового, прагнення до удосконалень, активність, завжди щось шукає, про щось розпитує [20, с. 43].

Р. Ремушам і Р. Мато описують креативну особистість таким чином:

– здатна погодитися з новою ідеєю, навіть якщо вона суперечить її поглядам;

– до такої міри автономна, що може не прийняти точку зору іншого;

– незважаючи на великі особисті можливості здатна працювати в колективі;

– здатна висувати безглузді, на перший погляд, гіпотези;

– здатна «знову ставати дитиною», уміє захоплюватися. Ця особистість не діє з розрахунку, вона проста, навіть наївна, часто дозволяє іншим присвоїти власні ідеї;

– допитлива, прагне розглянути явище з усіх сторін [18, с. 101–102].

Узагальнюючи вищесказане, ми приходимо до висновку, що в усіх роботах серед числа найбільш значущих якостей творчої особистості виділяються ті з них, що примикають до понять «творче мислення» «творча уява», «фантазія», «самостійність», «активність», «відповідальність», «інтелект», «здатність до саморозвитку» та ін.

Саме ці якості (здібності) ми і прагнули розвивати у студентів, які відвідували факультативні заняття, оскільки саме вони пов'язані з мисленням, інтелектуальними здібностями і саме за ними, як ми вважаємо, можна судити про здібності студентів до різних видів діяльності в галузі конкретної дисципліни.

Ми дотримуємося точки зору більшості дослідників, які схильні вважати, що кожна людина за природою – творча особистість. Вона схильна до розвитку, проявляється в активній і різноманітній діяльності, що полягає в засвоєнні й накопиченні знань, явищ, фактів у відповідній галузі матеріального й духовного виробництва і є базою для інтелектуального пошуку. Але потрібні певні умови розвитку творчої особистості. До таких ми відносимо: наявність у неї відповідної культури мислення, постійне розширення бази знань для експериментування, мислення, що носить творчий характер щодо процесу пошуків і відкриття нового.

Для творчої особистості значну роль у розкритті творчих здібностей і втілення їх у творчій діяльності відіграє так званий мотиваційний блок, двома найважливішими елементами якого є мотив і воля, котрі виступають як щось цілісне, таке, що інтегрує роботу всіх механізмів духовного світу особистості, її прагнення до творчості [5, с. 8].

Для нашого дослідження важлива внутрішня мотивація студентів, коли сам зміст роботи цікавий і приємний, але і зовнішня мотивація, що не пов'язана з роботою, також потрібна. Для успіху справи потрібні обидва види мотивації. Особливу увагу ми звертаємо на виховання у студентів прагнення погоджувати особисті інтереси з громадськими.

У творчому колективі, а саме в групі, яка відвідує факультативні заняття, майже всі студенти орієнтовані на творчість. Найважливішими мотивами діяльності тут є: бажання внести власний вклад до певної галузі досліджень, допомогти вирішити нове завдання, прагнути отримати вищу кваліфікацію, розширити свої знання, дізнатися нове, опанувати які-небудь уміння в царині цієї дисципліни та ін.

Головним же імпульсом творчої особистості, на думку Ф. Л. Ратно, слід, імовірно, вважати потребу в самоактуалізації, тобто прагнення людини до якнайповнішої й вільнішої реалізації своїх задатків і власних можливостей [11, с. 52].

Творча особистість і творчість, як наголошувалося раніше, тісним чином пов'язані з творчими здібностями, які є реалізацією потенційних можливостей особистості й, перш за все, метою нашого дослідження, а саме їх визначення і розвиток у студентів, що відвідують факультативні заняття.

Дж. Гілфорд відмічає, що вивчення творчих здібностей дозволяє не лише визначати можливості індивідуума видавати творчу продукцію, але й отримувати інформацію про шляхи, якими мислить творча людина [17, с. 108].

О. Н. Лук у своїх дослідженнях пише з цього приводу: «...задатки творчих здібностей властиві будь-якій людині, будь-якій нормальній дитині. Треба лише зуміти їх розкрити і розвинути» [6, с. 5].

На думку Ю. О. Самарина, людина, що має здібності до того або іншого виду діяльності, відносно швидко опановує потрібну систему знань, умінь і навичок, що характеризують цей вид діяльності, і, що особливо важливо, досягає в цій діяльності високої майстерності, тобто вносить до неї максимальний елемент творчості [14, с. 20].

Для розвитку творчих здібностей студентів потрібні певні умови, що сприяють творчій роботі, виробляють потребу в цих здібностях і висувають вимоги до їх розвитку. До таких ми відносимо наступні умови: 1) ознайомлення студентів з об'єктивними закономірностями та методологією творчості; 2) забезпечення достатньої мотивації творчої діяльності студентів; 3) розвиваюче середовище, психологічний комфорт, сприятлива робоча атмосфера в колективі, без яких неможливий вільний розвиток особистості; 4) відмова від формалізованої оцінки творчої діяльності студентів; 5) можливість демократизації досягнень, результатів творчої діяльності (участь у конкурсах, захист проекту та ін.); 6) творче ставлення викладачів до своєї роботи; 7) створення морально-психологічного клімату для саморозвитку й самореалізації творчих особистостей; 8) організація системи вправ для вироблення навичок застосування творчих прийомів.

Не можна розвивати здібності без самостійної діяльності творчого характеру. Сама творчість, на думку А. М. Дорошкевича, – це і є самостійна діяльність. Тому розвиваючи творчі здібності, головну увагу слід приділяти організації самостійної роботи студентів. Цією роботою необхідно управляти, оскільки не можна інакше гарантувати планомірного досягнення мети в заданий термін [2, с. 4].

Для розвитку здібностей на факультативі ми організуємо відповідну (теоретичну і практичну) аудиторну і позааудиторну самостійну роботу студентів: пропонуємо їм матеріал наростаючої складності, що вимагає використання нових прийомів сприйняття, мислення й дій; пропонуємо за-

вдання на стимулювання фантазії, завдання критично проаналізувати щонебудь; створюємо проблемні й дискусійні ситуації на заняттях; викладання предмета будуємо таким чином, щоб у студентів виникала необхідність вирішити ту або іншу теоретичну або практичну проблему; великого значення надаємо глибокому вивченню теоретичних питань і творчому застосуванню знань, умінь і навичок у сфері естетики на практиці.

Здійснюючи диференційований підхід до студентів, ми враховуємо той факт, що розподіл за здібностями, навіть умовно, не можна проводити в групі явно, інакше це може викликати зарозумілість у одних і невпевненість у власних силах у інших.

Розвиток творчих здібностей можна перевірити за результатами творчості (за якістю, швидкістю виконання творчої роботи); за високим рівнем активності і продуктивності сприйняття, мислення, пам'яті, уяви та їх взаємодії.

Як наголошувалося раніше, розвиток творчих здібностей на нашому факультативному спецкурсі передбачає розвиток здібностей пов'язаних з мисленням, завдяки якому і здійснюється творча діяльність студентів на факультативі. Тому, як ми переконалися, дуже важливо розвивати у студентів ще і такі здібності як:

- 1) здатність аналізувати, синтезувати, порівнювати;
- 2) здатність виділяти головне, відкидати другорядне (здатність до абстрагування);
- 3) здатність описувати явища, процеси;
- 4) здатність давати визначення;
- 5) здатність пояснювати;
- 6) здатність доводити, обґрунтовувати;
- 7) здатність систематизувати й класифікувати;
- 8) здатність узагальнювати;
- 9) здатність конкретизувати;
- 10) здатність генерувати ідеї, висувати гіпотези;
- 11) здатність до фантазії.

На своєму факультативному курсі завдяки розвитку розумових здібностей студентів, за допомогою різних форм і методів роботи ми прагнемо наблизити їх творче мислення до високого рівня. Саме різноманітність занять, як підкреслює Н. С. Лейтес, є обов'язковою умовою повноти розвитку розуму [7, с. 202].

Високий рівень творчого мислення, до якого ми прагнемо, на наш погляд, зводиться до того, що студенти цього рівня мають гнучкість, раціональність мислення, здатні до оціночних суджень, виявлення помилок, здатні до вибору оптимального рішення, до висунення гіпотези; на основі критичного аналізу вміють відбирати найбільш правдоподібні гіпотези, здатні до винаходу нових способів діяльності, до виявлення помилок; володіють здібностями до широкого переходу методів наукового пізнання в

нові ситуації; здатні побачити нові проблеми в знайомих ситуаціях, здатні до пошуку альтернативних розв'язків, до розгляду всіх можливих способів розв'язання; добре комбінують і перетворюють засвоєні раніше способи і засоби для нових вирішень проблеми; здатні до активного пошуку оригінальних ідей, нестандартних розв'язань творчих завдань.

Таким чином, прагнучи досягти високого рівня творчого мислення студентів на факультативних заняттях, ми дійшли висновку, що слід розвивати все, що сприяє формуванню й розвитку якостей особистості, котрі обумовлюють творче мислення й діяльність, а саме: гнучкість мислення й комбінаційну здатність, допитливість, інтерес, бажання вчитися, старанність і терпіння, активну життєву позицію, волю, самосвідомість, уміння доводити справу до кінця, наполегливість, цілеспрямованість, рішучість, відповідальність, самостійність, а також здатність долати все, що цьому перешкоджає.

Окрім розвитку здібностей, пов'язаних з творчим мисленням, уявою, фантазією, інтелектом, важливе значення для нас має розвиток здатності особистості студента до саморозвитку. Здатність особистості до саморозвитку, зазначає В. І. Андрєєв, є інтеграційною характеристикою, яка охоплює самопізнання, самоврядування, творче самовизначення, самоосвіту, самовиховання, які проявляються з урахуванням тих нових цілей і творчих завдань, що виникають перед особистістю в її життєдіяльності.

На нашому факультативному спецкурсі ми прагнемо розвивати здатність студентів до саморозвитку за допомогою залучення їх до різних видів діяльності, переконанні студентів у необхідності саморозвитку й умілої організації навчального процесу, за допомогою використання різного роду самостійних робіт.

Вирішальна роль у розвитку творчих здібностей належить власним діям студента з навчальним матеріалом, його самостійній роботі, спрямованій на оволодіння сучасними науковими знаннями, уміннями, навичками дослідження й творчості. С. Л. Рубінштейн з цього приводу пише: «Здібності людини – це спорядження, яке виконується не без її участі» [12, с. 547]. І тому в процесі діяльності студентів, при правильній організації навчання і виховання, а також самовиховання – одній з необхідних сторін виховання, – можна розвинути здібності студентів.

Висновок: Ми проаналізували безліч визначень, які дають дослідники поняттю «творчі здібності», і з'ясували, що «творчі здібності» це синтез властивостей і особливостей особистості, що характеризують міру їх відповідності вимогам певного виду навчально-творчої діяльності й обумовлюють рівень її результативності. Розглянули характерні особливості творчих здібностей як складові складної інтегральної особистісно-діяльнісної характеристики, що властиві людині. Такі характеристики відображають сукупність особових якостей і здібностей, психологічних станів, знань, умінь і навиків, необхідних для здійснення особою творчої діяльності і до-

вигнення високого рівня розвитку, завдяки актуалізації своїх творчих сил і можливостей в реальній практиці. Ми з'ясували, що вирішення проблеми розвитку творчих здібностей студентів вимагає великих зусиль, а саме: створення необхідних умов для розвитку творчих здібностей студентів, використання різних форм і методів роботи, що вимагають від студентів максимальної самостійності, фантазії, творчого підходу до роботи, включення студентів у навчально-творчу діяльність, де сама творчість розглядається як діяльність і надає можливість студентам активізувати себе.

Творча особистість і творчість тісним чином пов'язані з творчими здібностями, які є реалізацією потенційних можливостей особистості й, перш за все, метою нашого дослідження, а саме їх визначення і розвиток у студентів, що відвідують факультативні заняття.

Література

1. Андрєєв В. І. Діалектика виховання і самовиховання творчої особи / В. І. Андрєєв. Казань : Вид-во Казанського університету, 1988. – 238 с.
2. Дорошкевич А. М. Проблема розвитку творчих здібностей студентів технічних вузів. (Матеріали лекцій, прочитаних в Політехнічному музеї на факультеті програмованого навчання) / А. М. Дорошкевич. – М. : Вид-во «Знання», 1974. – 36 с.
3. Зелєєва В. П. Сучасні тенденції розвитку творчих здібностей студентів, що вчать в Болгарії : дис. ... канд. пед. наук / В. П. Зелєєва ; Каз. держ. ун-т. – Казань, 1992. – 178 с.
4. Коханович Л. І. Філософсько-методологічні проблеми творчості / Л. І. Коханович // Розвиток творчої активності студентів в навчальній науково-дослідницькій і соціально-політичній діяльності : сб. наук. тр. – М. : НІІВШ, 1990. – С. 5–14.
5. Коханович Л. І. Розвиток творчої активності студентів в процесі навчальної, наукової, виробничої і суспільно-політичної діяльності / Л. І. Коханович, Т. П. Севост'янова та ін. – М. : НІІВШ, 1990. – Вип. 2. – 52 с.
6. Лук А. Н. Психологія творчості / А. Н. Лук. – М. : Наука, 1978. – 127 с.
7. Лейтес Н. С. Про розумову обдарованість / Н. С. Лейтес. – М. : Вид-во Академії педагогічних наук РРФСР, 1960. – 215 с.
8. Немов Р. С. Психологія : навч. пос. для студентів вищ. пед. навчальн. закладів : у 3 кн. – Кн.1. Загальні основи психології / Р. С. Немов. – М. : Гуманіт.-вид. центр ВЛАДОС, 1997. – 688 с.
9. Педагогіка наших днів / Ш. А. Амонашвілі, В. Ф. Шаталов, С. Н. Лисенкова, В. П. Бедерханова. – Краснодар : Кн. вид-во, 1989. – 388 с.
10. Пономарьов Я. А. Психологія творчості і педагогіка / Я. А. Пономарьов. – М. : Педагогіка, 1976. – 280 с.
11. Ратнер Ф. Л. Дидактичні концепції і сучасні тенденції розвитку творчих здібностей студентів у науковій діяльності за кордоном : дис. ... д-ра пед. наук / Ф. Л. Ратнер : Каз. держ. ун-т. – Казань, 1997. – 324 с.
12. Рубінштейн СЛ. Основи загальної психології / СЛ. Рубінштейн. -СПб.: ЗАТ Видавництво «Пітер», 1999. – 720 с.
13. Самарин Ю. А. Виховання здібностей у дітей / Ю. А. Самарин. -Ленінград: Лен. вид., 1954.-41с.
14. Самарин Ю. А. Проблеми розвитку загальних і спеціальних здібностей до навчання /Ю. А. Самарин // Вчені записки БРЕШУ, вип.19,№ 287. Психологія. Здібності і потреби. – Ленінград: Вид-во Ленінградського ун-та, 1960.-С20-36.
15. Теплов Б. М. Психологія музичних здібностей /Б. М. Теплов. — М.: Освіта, 1947. – 53 с.

16. Шуртакова Т. В. Формування наукового світогляду студентів як чинник інтенсифікації їх творчої діяльності / Т. В. Шуртакова // Інтенсифікація творчої діяльності студентів. – Казань : Вид-во КДУ, 1990. – С. 96–105.
17. Kehler J. Didaktik eines Studienreformmodells. – Verlag : Weinheim und Basel Beltz, 1973. – 212 S.
18. Remouchamps R., Mathot R. Creativiteit changements socioculturels. Bruxelles, Vervuert, 1976. – 119 p.
19. Schenke G. Kreativität und Studiengang / G. Schenke // Das Hochschulwesen. – 1990. – № 5. – S. 159–160
20. Taylor C. W. How many types of giftedness can your program tolerate? // J. of Creative Behavior. – Buffalo ; N. Y. – 1978. – Vol. 12. – № 1. – P. 39–51.

Стаття надійшла до редакції 24.03.2011 р.